

*Світлана Остапівна МАЩАК,
кандидат психологічних наук, доцент
кафедри психології Дрогобицького державного
педагогічного університету ім.Івана Франка*

ОСОБЛИВОСТІ ВЗАЄМОДІЇ В УМОВАХ ІНДИВІДУАЛІЗАЦІЇ ТА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГУМАНІТАРНОГО СПРЯМУВАННЯ

Сьогодення та практика педагогічної діяльності ставлять перед вчителями, педагогами, психологами важливе завдання: розробити та впровадити нові технології навчання, використовуючи можливості традиційних і нетрадиційних методів, для організації оптимальної взаємодії у системах “вчитель-учень”, “вчитель-клас”.

Оскільки основним засобом реалізації цих завдань залишається слово вчителя, то розглянемо можливості процесів диференціації та індивідуалізації на уроках української мови, літератури, народознавства, історії.

Не є таємницею, що у більшості людей уявлення про мову як науку пов'язані зі спогадами про уроки рідної мови та літератури у школі, які *були приємними* лише для відмінників. Через це чимало людей скептично ставляться до вивчення мовних норм та правил, забуваючи про те, що мовні проблеми мають широкий вихід у соціальну, економічну, політичну, науково-технічну, культурологічну та інші сфери суспільного буття. 70% опитаних нами респондентів віком від 17 до 21 року негативно і скептично ставились до вивчення “надочучливих” і важких правил граматики, лексики, саме й тому не любили вчителя української мови та літератури і цей предмет загалом.

Суперечливим є вивчення історії та народознавства у сучасній школі. З одного боку, історія слугує фундаментом для вивчення гуманітарних предметів, з іншого, – є основою формування у підлітковому віці філософської свідомості учнів, розуміння законів розвитку суспільства, держави, нації. Без глибокого засвоєння історії учень не спроможний пізнати закони літератури, жанрове різномайття її творів, зрозуміти філософську етику та естетику майстра слова,

його епоху. Але вивчення історії в наших школах є незадовільним: світогляд вчителів та методологія підручників залишаються матеріалістично-марксистськими, не враховуються психологічні особливості дітей. А вивчення народознавства носить описовий характер, не дає можливості відчути живу історію українського народу.

Тому детальне вивчення психологічних особливостей дитячої групи в цілому та кожного учня зокрема дає можливість вчителю обрати єдино правильний підхід у виборі та застосуванні режиму роботи на уроці і в позаурочний час.

Учитель, використовуючи результати детального вивчення індивідуально-психологічних особливостей школярів, рівня розвитку їх здібностей, підготовленості, працездатності, особливостей пам'яті, уваги, мислення, уяви, має можливість проводити роботи у різних режимах: "вчитель-клас", "вчитель-учень", "вчитель-група учнів", що найдоцільніше під час викладу нового матеріалу, засвоєння та закріплення вивченого при контролюванні якості опанування знаннями.

Такий режим роботи, незважаючи на поширеність, не завжди залишається ефективним. Інформаційний обмін між учителем та учнем не є реальною взаємодією, адже відсутній обмін думками, почуттями, цінностями; відсутній вияв творчих можливостей для самореалізації та самовдосконалення двох сторін освітнього процесу.

Практична діяльність вчителя-предметника показує нові можливості індивідуального підходу та диференціації навчання, а саме: "клас-вчитель", "учень-вчитель". А це найдоцільніше використовувати на уроках закріплення, узагальнення й систематизації, контролю та корекції знань, коли учні вже мають той програмовий мінімум знань, умінь і навичок, який дозволяє їм контролювати вчителя під час роботи із трансформованим текстом, дидактичними іграми у вигляді літературних конкурсів, "боїв", змагань, тестових завдань.

Як організатор навчально-виховного процесу, педагог, враховуючи індивідуальні та вікові психологічні особливості школярів, проводить навчальну роботу на уроці та в позаурочний час за схемою: клас – учень, учень – клас, група учнів – учень, учень – група учнів, група учнів – група учнів, учень – учень, що дає

можливість перевірки (контролю) й корекції якості засвоєння знань зовсім без втручання вчителя, лише при його скеровуючій ролі та під його спостереженням. Це є найоптимальнішим у постановці додаткових питань і завдань, при аналізі й рецензуванні відповідей, роботі з тестами, алгоритмами, картками, коли рівень засвоєння програмового матеріалу школярами найвищий.

У позакласних заходах можливим режимом є “клас-клас” або “група учнів-група учнів”, що втілюється у позаурочних конкурсах, іграх, змаганнях, вікторинах, літературних “боях” тощо і є ефективною формою само- та взаємоконтролю учнів.

Такі режими роботи допомагають диференційовано й індивідуально здійснювати активізацію пізнавальної мислительної діяльності школярів залежно від етапу роботи, змісту матеріалу й мети навчання.

Особливу роль диференціації й індивідуалізації навчання слід вбачати у максимальному забезпеченні самостійності учнів у роботі над навчальними й проблемними чи творчими завданнями, у вирішенні питань різного рівня складності. Рівень складності того чи іншого завдання регулюється шляхом диференціації визначення етапів завдань або спрямовуючих, коригуючих дій у них. Так, на уроках з української літератури Наталя Ісак пропонує диференціацію та індивідуалізацію завдань при роботі над текстом у плані їх ускладнення [1, 16-17]. Для п'ятикласників це виглядає таким чином: для найслабших – виразно прочитати твір (чи уривок), відповісти на питання до тексту; для середнього рівня – пояснити рідковживані чи малозрозумілі слова; для високого рівня – визначити головну думку твору (чи уривку), висловити своє ставлення до прочитаного. Для десятикласників це виглядає так: для низького рівня – виразно й емоційно прочитати поезію напам'ять; для середнього рівня – назвати тематичний розгляд твору, вказати його ідейне спрямування; для високого рівня – визначити проблематику поезії, пояснити, які почуття викликала вона у душі, які струни зачепила і чим саме.

Завдання ускладнюються поступово, починаючи від елементарного, репродуктивного, закінчуючи проблемним, особистісно-творчим підходом до сприймання опрацьованого тексту.

Ось як можна індивідуалізувати завдання з української мови на етапі узагальнення та систематизації програмного матеріалу 7 та 9 класів.

7 клас. На оцінку “задовільно” – визначити ряд одержаних членів; вказати, якими членами речення вони виступають; на оцінку “добре” – ще й накреслити схему однорідних членів речення; на оцінку “відмінно” – усно підібрати власний аналогічний приклад і пояснити пунктограму.

9 клас. На оцінку “задовільно” – переписати речення, підкреслити його члени; визначити тип складнопідрядного речення; на оцінку “добре” – намалювати лінійну та просторову схеми; на оцінку “відмінно” – виконати повний синтаксичний розбір речення.

Градація складності завдань логічно обумовлює і градацію в оцінюванні. Така постановка завдань змушує учня самостійно обирати посильне завдання, а вчитель уникає часто конфліктної ситуації під час примусового розподілу школярам завдань різного рівня складності й різного рівня оцінювання. Оскільки кожне із завдань розраховане на певний, суворо регламентований час, учень, який обрав собі завдання із максимальною кількістю балів, але не вклався в термін, одержує відповідно занижену оцінку.

Такий підхід не травмує психіку дитини, не принижує її людської гідності, а педагога позбавляє мимовільної необ’єктивності чи упередженості у ставленні до особистості учня.

Вищий рівень самостійної діяльності учнів забезпечує вирішення завдань на картках, які дають можливість використовувати диференційований та індивідуалізований підхід.

Н.Ісак пропонує використовувати дидактичний матеріал з певними позначками, де, наприклад, червоний колір позначає завдання вищого рівня складності, зелений – середнього, а жовтий – нижчого. Маючи таку розмітку роздаткового матеріалу, вчитель економить час при роздачі карток учням різних груп успішності. І ще одна умова: вчитель повинен враховувати два фактори. По-перше, при однаковому обсязі завдань необхідний різний рівень їх складності; по-друге, у завданнях приблизно однакового рівня складності – різний обсяг пропонованих завдань.

Така диференціація дозволяє вчителю найефективніше, найраціональніше використовувати навчальний час, максимально індивідуалізувати завдання як у плані складності, так і в плані обсягу.

Принцип поступового наростання складності від простого до складного при подачі програмного матеріалу дає можливість диференціювати завдання залежно від рівня підготовленості груп учнів. Одне і те ж завдання, розраховане на групу учнів середнього рівня підготовленості й сприймання, середніх розумових здібностей, можна відповідно спростити, знизивши оцінку за виконання на один бал, або ускладнити, піднявши її на один бал.

Наприклад, пропонується *завдання-гра* для 11 класу (термін виконання 2 хв.).

“Хто найвправніший редактор?” Завдання: усно відредагувати речення. 1. Нам ніщо не мішало зустрітися тут в другий раз. 2. Повертаючись додому, хвіртка виявилась зачиною, і мені прийшлося йти городами. 3. На літературному вечері приймати участь поети і письменники різних поколінь.

Умова: 3 речення без помилок – “5”; 2 речення без помилок або 1 помилка – “4”; 1 речення без помилок – “3”.

Завдання (термін виконання 5 хв.). На літературний “міні-бій” дібрати з тексту Івана Багряного “Сад Гетсиманський” цікаві запитання. Умова: на “5” – 10 запитань; на “4” – 8 запитань; на “3” – 6 запитань.

Завдання. Дати відповідь на тестові питання. (Режим роботи “учень-учень”, “учень-група учнів”, “учень-клас”).

1. Автор поем “Галілей”, “Канів”, п’єс “У дворі на передмісті”, “Змова у Києві”, “Професор Сухораб” та роману “Недуга”: а) Є.Плужник; б) В.Сосюра; в) П.Тичина; г) В.Еллан-Блакитний.

2. Збірка В.Чумака, що вийшла за життя автора: а) “Заспів”; б) “Революція”; в) “Червоний заспів”; г) нема.

3. Історична поема “Мазепа” писалася В. Сосурою у період: а) 1928-1929рр.; б) 1928-1933рр.; в) 1928-1959рр.; г) 1959-1960рр.

4. Які із названих поезій П.Тичини не друкувалися:

а) “Вітер з України”, “Голод”, “В космічному оркестрі”, “Як не горю - я не живу”, “Україно моя, моя люба Україно”; б) “Скорбна

мати“, “Пам’яті тридцяти“, “Дума про трьох Вітрів“, “Золотий гомін“, “Гей, вдарте в струни, кобзарі“? Умова: роздуми над відповіддю на кожне питання – 0,5хв. На “5“ – 4 питання; на “4“ – 3 питання на вибір; на “3“ – 2 питання на вибір.

Поступова зміна ступеня складності диференційованих завдань дозволяє вчителю вводити питання й завдання, які могли б стимулювати мислення школярів. Тут проводиться градація у формуванні питання чи постановці завдання. Ось як сформульоване питання різнорівневої складності щодо порівняння різних явищ чи процесів.

6 клас. Для слабших: які основні ознаки самостійних частин мови? Які основні ознаки службових частин мови?

Для сильніших: яка різниця між самостійними й службовими частинами мови?

Мусимо застерегти вчителів-практиків не позначати картки «для слабших», «для сильніших», а використовувати умовні позначки, зірочки, кольорові штрихування, щоб не принизити гідність особистості учня, тим самим створити умови для розвитку самостійної пізнавальної активності у них.

Особливе значення при диференційовано-індивідуалізованому підході має заключний етап уроку, що містить повідомлення домашнього завдання. Але типовою помилкою залишається інформація про домашнє завдання після дзвоника, що сповіщає про закінчення уроку. Тоді воно не записується, в результаті не виконується, або без детальних вказівок вчителя не здійснюється. Важливо враховувати правильну, посилену насиченість і цікаву сформульованість завдань, при цьому диференціація розрахована на максимальну віддачу від учнів різного рівня розвитку, підготовленості і можливостей до сприймання матеріалу. Це далеко не повний перелік можливостей диференціації та індивідуалізації, що застосовується на практиці. Але вже він допомагає вчителю не зупинятися на досягнутому, знаходити нові, цікаві форми й методи роботи, втілювати у шкільну реальність, апробувати і одночасно вдосконалювати їх.

Досконало відпрацьована форма так званого стандартного уроку з мови й літератури при максимальному рівні диференціації та індивідуалізації до різних груп учнів – це ще далеко не весь

педагогічний арсенал вчителя, оскільки з часом складається свій неповторний індивідуальний стиль діяльності, який враховує здобутки й прорахунки вчителів-попередників.

Цікавими і нестандартними для сьогодення школи є такі типи уроків: сімейний урок, урок-гра, урок-казка, урок-тест, урок-“літературний бій” чи “мовознавчий бій”, урок-семінар, урок-диспут, урок-усна мандрівка, урок-конкурс, урок-художньо-функціональний аналіз.

Значних успіхів досягає той вчитель, який постійно працює над новими, неапробованими формами і методами викладання рідної мови й літератури, придумує цікаві вправи, сам складає віршований дидактичний матеріал із навчальними завданнями, прикладами, творчо використовує схему у викладанні синтаксису, причому схеми й умовні позначення розробляє самостійно, окремі теоретично-об’ємні питання з мови подає блоками, які сам і складає. Широко застосовуються власні різнотипні тексти з літератури, що охоплюють і теорію, і історію літератури, й біографічні відомості про письменників, поетів й опрацювання текстів (особливо великих за обсягом літературних творів).

Продумане, пластичне використання тестів не відмежує школярів від художнього твору, не закриває зайвою деталізацією мистецького витвору з його проблематикою, художньою довершеністю, а, навпаки, сприяє глибшому осягненню його суті, тоншому проникненню у світ образів та ідей.

Тестові завдання з української мови, використовуючи диференційований підхід, допомагають мобільно й дуже чітко з’ясувати рівень опанування школярами змісту програмного матеріалу, попередньо опрацьованого з учителем, сприяють оперативній корекції знань у “слабких” місцях. Для учнів сьомого класу пропонують виконати таке завдання: поясніть, чи правомірні такі питання:

1. До якої групи належать іменники *осінь, дитя*?
2. Який спосіб, час, особу має дієслово *бігти*?
3. Як відмінюються числівники *сотня, п’ятірка*?
4. Які граматичні ознаки мають частини мови дієприкметник і дієприслівник?

5. Які ступені порівняння мають прикметники *лисячий, річковий*?

6. Утворити ступені порівняння від прислівника *верхи*, виділити закінчення.

7. Порівняти прикметники: *сивий-посивілий; зелений – зеленіючий*. Чим вони відрізняються?

8. Виділити закінчення у словах *знайшовши, пишучи, наздогнавши, вірячи*.

9. Пояснити лексичне значення слів *без, тому що, тільки*. Яким членом речення вони найчастіше виступають?

10. До яких частин мови – самостійних чи службових належать слова *вибачте, мов*?

Нетрадиційною є така форма роботи – завдання на трансформацію тексту, що вимагають від учнів досить високого рівня абстрагування, досконалого володіння не лише теорією, а й практичним застосуванням знань, умінь і навичок у змінених умовах (що є творчим перенесенням набутого). За допомогою таких завдань в учнів і розвиваються такі процеси мислення: синтез, аналіз, порівняння, узагальнення, абстрагування, вміння самостійно робити висновки. Ось декілька прикладів завдань на трансформацію тексту.

Восьмикласникам пропонують виконати таке: вносячи, по можливості, мінімальні зміни, перетворити речення одного типу в речення іншого типу – трансформувати текст. На дошці записано: Слово. Людина. Історія.

Наприклад:

Варіант 1.

Рідне слово

Слово рідне

Слово в мові

Оцінювання: на “3” – виконати трансформацію речення;

на “4” – підкреслити члени речення, намалювати схеми;

на “5” – усно охарактеризувати речення:

а) поширене – непоширене;

б) двоскладне – односкладне;

в) повне – неповне;

г) ускладнене – нускладнене.

Варіант 2.

Мисляча людина

Людина мисляча

Людина серед людей

Варіант 3.

Наша історія

Історія наша

Історія сьогодні

Дуже ефективною є розробка вчителем цікавих ігор, кросвордів, дидактична роль яких посилюється завдяки максимальній активності учнів різних груп (від найслабших до найсильніших), захоплених як формою, так і змістом, доступністю запропонованого.

Завдання-гра для 5 класу. Правильно дібравши синоніми й антоніми до слів, заповніть кросворд.

1. Синонім до *неголосно*.

2. Синонім до *праця*.

3. Синонім до *отой*.

4. Синонім до *опуститися*.

5. Антонім до *ваше*.

6. Синонім до *прямуєш*.

7. Синонім до *артист*.

Якщо кросворд заповнений правильно, одержимо відгадку на загадку: ніжна, гарна, запашна очі милувала.

Королева квітів всіх в садку розцвітала. (Троянда)

Кількома штрихами вчитель описує кросворд обрисами троянди. Те саме олівцями чи фломастерами учні роблять у зошитах.

Завдання-гра. Прочитай слова народної пісні. Якщо правильно поділити слова на склади й узяти у 1-му і 4-му стовпчиках 1-ий, а у 2-му й 3-му – 2-й склади, то можна прочитати слова народної пісні.

Склавши склади, діти називають зашифрований рядок: “Унадився журавель до бабиних конопель...”.

у/ра	мо/жу	ра/до	ко/валь/ський
на/ріст	по/ра	сів/ба	но/жив/ка
див/но	ща/вель		пель/ме/ні
ся/ду	гри/би		
	сум/них		

Завдання-гра для 10-ти класників: “Відчуй себе вчителем”.

Чи правильно наводить ученя приклади до: а) підрядного обставинного часу: коли ще доведеться сюди вернутись, світи сходивши впоперек і вздовж?; б) підрядного обставинного порівняльного: наші дівчата мов маків цвіт; в) підрядного з’ясувального:

І дерево, що цвіт свій скоро скине,

плодами вкриється, гілля спустивши вниз?

Як би Ти оцінив відповідь учня? Чому? Що могло “збити його з пантелику”?

“Вчитель” править відповідь і набирає бали:

за 1-ну правку – оцінка “задовільно”;

за 2-і правки – оцінка “добре”;

за 3-и правки – оцінка “відмінно”.

Отже, розв’язання проблеми диференціації та індивідуалізації забезпечує сучасного вчителя арсеналом засобів, допомагає якнайповніше і якнайглибше охопити кожного учня зокрема, знайти найоптимальніший підхід до груп школярів різних рівнів, дає можливість учневі і як суб’єктові, і як співтворцеві навчального процесу почерпнути максимум необхідної інформації, поданої педагогом-фахівцем на уроці.

Тому першочергове завдання вчителя-гуманітарника – обирати нетрадиційні форми та прийоми навчання поряд із удосконаленням, відшліфуванням давно відомих, традиційних та апробацією нових, творчих.

1. Ісак Н. Диференціація і індивідуалізація навчання на уроках української мови та літератури // Життя і школа. – 1997. – №2. – С. 9-21.

Світлана Мащак. Особливості взаємодії в умовах індивідуалізації та диференціації навчання на уроках гуманітарного спрямування. Вирішення проблеми диференціації та індивідуалізації навчання у викладанні дисциплін гуманітарного циклу дає вчителєві арсенал засобів для налагодження оптимальної взаємодії у системах: “вчитель – клас”, “вчитель – група учнів”, “учень – вчитель”. Вона допомагає якнайповніше і якнайглибше охопити кожного учня зокрема, знайти найраціональніший підхід до груп школярів різних рівнів розвитку і підготовленості.

Светлана Мащак. Особенности взаимодействия в условиях индивидуализации и дифференциации обучения на уроках гуманитарного цикла. Решение проблемы дифференциации и индивидуализации обучения в преподавании дисциплин гуманитарного цикла дает возможность учителю использовать арсенал средств для

осуществления оптимального взаимодействия в системах: "учитель – класс", "учитель – группа учеников", "ученик – учитель". Она помогает более глубоко охватить каждого ученика в отдельности и найти рациональный подход к группам школьников различных уровней и подготовленности.

Svitlana Mashchak. The problem of optimum interrelation in the humanities lessons. The solution of the problem of differentiation and individualization of teaching humanities provides the teacher with a store of means for the realization of optimum interrelation in the systems "teacher – class", "teacher – group of pupils", "pupil – teacher". It helps to include each pupil separately and to find a rational approach to groups of pupils of different levels of development and training.